श्रीयाज्ञवल्क्यशिक्षाप्रारंभः॥पत्रं

श्रीगणेशायनमः ॥ ॐ नमोगणेशाय ॥ यास्यवल्क्य उवाच ॥ अथातस्त्रिस्वरयोलक्षणंव्याख्यास्यामः ॥ उदात्तश्चानुदात्तश्चस्वरितश्चतथैवत च ॥ लक्षणंवर्णविद्यात्रिरेवंतंस्त्रिस्थानमेवच ॥१॥ शुक्लयुक्तंविजानीयात्नीलंलोहितमेवच ॥ एषामंतुस्मारंतंविद्यादग्निरत्रप्रदेवतम ॥ २ ॥ नीचेभागेभवेद्यत्नानीयात्स्वरितंभवेत ॥ उदात्तंतालवर्णंविद्यात्नीचेसविषमेवच ॥३॥ वेदार्थंतुस्मरंतेविद्याद्वारद्वाजमुदात्तकम ॥ नीचंगोतममित्याहुर्गार्ग्यंतुस्मारंतंविदुः ॥४॥ विद्यादुदात्तंगायत्रंनीचंवैष्णवमेवच ॥ जमदग्तेस्मारंतंविद्यादेवमेवनिगोगतः ॥५॥ गोधर्वनंदेयोवेत्ताः सम्यग्द्वादश्यःस्मृताः ॥ तस्यवंदेवि नेयास्त्रयउच्चास्वराः स्मृताः ॥ ६ ॥ उच्चोनिषादगांधारोनीचश्चर्षभधैवतौ ॥ शेषास्त्रयस्वरामध्यमषड्जश्चेतिसप्तमः ॥७ निमेषोमात्राकालः स्याद्विद्युत्कालेतिचापरे ॥ अक्षरातुल्ययोगत्वाद्भातिः स्यात्सोमशर्म्मणः ॥ ८ ॥ सूर्यरश्मिप्रतीकाशाकृष्णिकायत्रदृश्यते ॥ आणवस्यतुसामान्यमात्रामात्रातुचतुराधमा ॥ ९ ॥ मानसेनाणवंविद्याकैटंविद्याद्विजन्मवम ॥ त्रिरावर्तंतुतिद्वायेनिःसृतंमात्रिकंविदुः ॥१०॥ अवग्रहंतुयः कालोऽस्यादेमात्राविधीयते ॥ परयोरंतरेकालएकमात्राविधीयते ॥११॥ ऋचार्हंतुद्विमात्रःस्याद्विमात्रःस्यादृचांतियोः ॥ रिक्तंतुपाणिमुत्क्षिप्यद्विमात्रेधारयेद्बुधः ॥ प्रणवंतुप्लुतंकुर्यात्प्राह्मर्म्मविनिर्मलया ॥ १२ ॥ यागस्तुवदंतंमात्रांद्विमात्रेनायमोब्रवीत ॥ मयूरस्तुत्रिमात्रेणमात्राणामितिसंस्थितिः ॥१३॥ वर्णोजातिस्तथामात्रागोत्रंछंदस्त्रयंतथा ॥ एतत्सर्वंसमास्थायतंयानत्रप्रयोजयेत ॥ १४ ॥ अथाध्ययनविधिः ॥ प्रणवेनादावंतेचयुंजीतव्याहृतित्रितयेनतः ॥ सावित्रीचानुपूर्व्येणततोवेदांत्समारभेत ॥ १५ ॥ स्तोत्रंसमेयतोधार्यंजानुनोरुपरिस्थितौ ॥ गुरोरनुमतिंकुर्यात्परान्नमतिभोजनेत ॥१६॥ ऊरुभागेवितीयेऽधः करंन्यस्यापदक्षिणम ॥ प्रसन्नमानसोव्याकिंचिन्निरूक्षेत्सुस्थः ॥ १७ ॥ कूर्मोगानंतसंस्थित्यचक्षुर्दृष्टिंदिशोमनः ॥ स्वस्थःपशोनिभोनोनणोचारयेद्बुधः ॥१८॥ नाभ्यास्त्रान्नाभिरुत्रान्नगायेन्नचकंपयेत ॥ यथाशक्तुश्चरेद्वर्णांस्त्रयंवेत्तात्समाप्यते ॥ १९ ॥ निरस्यदृष्टिंस्वाग्रेशास्त्रयंमनुचिंतयन् ॥ समुच्चारयेद्वर्णान्स्त्रेनचमुखेनच ॥२०॥ स्वरवेणायस्त्रस्त्रअहानेतोयुगपल्लितो ॥ १

स्त्रस्त्रद्वयः स्वराद्भवेनवेदफलमश्नुते ॥ २१ ॥ नकरणोनलंवोलोनाक्लोनानुनासिकः ॥ गद्गदोस्खलद्भिन्नश्चनवर्णान्नुमर्हति ॥ २२ ॥ प्रकृतिर्यस्यकृत्स्नाणांदंतोष्ठेयस्यशोभनौ ॥ प्रगत्भश्चविनीतश्चशक्तोवर्णान्नुमर्हति ॥ २३ ॥ शंकितोभीतमुद्भुग्नमत्यंकंसानुनासिकम् ॥ काकस्वरंशिरःकंपंतंतथास्थानविवर्जितं ॥ २४ ॥ विस्वरंविरसंचैवविच्छिन्नंविषमाहतम् ॥ व्याकुलंतालुहीनंचपाठदोषाश्चनुद्दश ॥ २५ ॥ संहितास्त्रारवद्वृत्तापदसंहाभिराकुला ॥ क्रमसंधिमयाकीर्णादुःखसंगमसागरः ॥ २६ ॥ ऋकुसंस्तिलविरभस्यनुषांसमाहितः ॥ साम्नोनासरहस्यंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २७ ॥ संहितानामयंत्रूर्यपदानिशक्तिनंपदम् ॥ क्रमोपिनयंतेस्त्रस्यंयत्रस्त्रमनामयम ॥ २८ ॥ आम्रपालाशाविल्वानामपामार्गशिरीषयोः ॥ पायनंपालस्त्यायभक्षयेद्दंतधावनम् ॥ २९ ॥ खदिरश्वकरंजश्वकरवीरंकरंजकौ ॥ सर्वेकंटकिनःपुण्याःशीर्णपलाशिनः ॥ ३० ॥ तेनास्यकरणेस्त्रस्त्रेमाधुर्यंचोपजायते ॥ आदरंकुरुयत्नेनकरणंरितलाक्षकम् ॥ ३१ ॥ चुलुचीवःस्फुटोदंडास्त्रिस्त्रिकोमुष्टिकास्तिः ॥ एतेवेत्रस्यदोषाःस्युःपरयुक्ताश्चसप्तमः ॥ ३२ ॥ स्त्रस्त्रहीनंतुयोधीतेस्वरवर्णविवर्जितं ॥ ऋग्यजुःसामभिर्दग्धोविद्योनियोनिमुपगच्छति ॥ ३३ ॥ ऋचोयज्ञंद्विषामानिस्त्रहीनानिपंडित ॥ अनेकोवाक्षरत्नाद्यावत्स्वरंनविंदति ॥ ३४ ॥ अधीयानस्त्रस्त्रेनस्त्रस्वर्णान्यर्युजतः ॥ ऋग्यजुःसामपूतस्यब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ३५ ॥ नकुर्यात्परदारेभ्यनचार्थंतेविलंबितम् ॥ परस्यग्रहणेमोहंयशार्थीघृणतेरयः ॥ ३६ ॥ यथाचाहितयाणिरकंतुपरिवर्जयेत ॥ यश्चयज्ञस्त्रिनाचारीपाणिस्त्रत्रेचतिष्ठति ॥ ३७ ॥ यथाभुव्याहितेशरेक्षिप्तेपुनर्युंजः ॥ स्त्रस्त्रानेयतिपयेतनद्दस्त्रमगतःस्वरः ॥३६॥ उत्तानेसोन्नतेकिंचित्कृत्यकोपुलिरंजितम ॥ स्वरविद्वंकरंकुर्योत्प्रसंगेदेशगोनिनम् ॥ ३९ ॥ मनुष्यतार्थेस्योन्नत्यालितंतार्थेजलंव्रजेत ॥ नाभितंकरप्रदेतुकृत्यकोपुलिरंमतम् ॥ ४० ॥ अंगुष्ठस्योत्तरेपर्वपर्वसंधेपरिव्रजेत ॥ प्रादेशस्यसतद्देशस्त्रत्रचालयेत्करम् ॥ ४१ ॥ उदात्तंचविपातव्यंप्रचैनासायाएवच ॥ स्त्यदेशेनुदात्तंतुनिर्यग्जात्यादिशिरितः ॥ ४२ ॥ स्वरितेत्रंगुलंविद्यान्निपातेतुपरंगुलम ॥ उच्चानंतु

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

नयोगुल्य मेतत्स्वरस्यलक्षणम्॥४३॥ यद्रंयुतंतुज्ञायस्वरस्यस्यानुस्वरस्यच्च॥ तच्चतुर्भागमात्रंतुभवतेनेनवर्नेयेत्॥४४॥ अभ्यासार्थंदुतांवृत्तिंप्रयोगार्थंतुमध्यमाम्॥ शिष्याणामुपदेशार्थंकृपाहेतोर्विलंबिताम्॥४५॥ एंद्रीतुमध्यमावृत्तिः प्राजापत्याविलंबिता॥ अग्निमारुतयोर्वृत्तिः सर्वेषामूर्ध्वनिर्दिता॥४६॥ मृद्धाऽवृत्तिर्ऋकारेचलृकारेतुनरवग्रहः॥ अनुस्वारेदृयोःसेपऊष्मोतेगुल्मिसंज्ञणम्॥४६॥ ककारेचटकारेचतकारेचपकारेचयोगुल्मिनामभनम्॥ पंचीगुल्त्पेपकारेतुतकारेकुरुत्मकृतिः॥४७॥ कुर्द्धसेपाश्चयोभास्याद्दयः सेपाश्चयातयोः॥ एकंकोगुल्मिनिसेपः स्वरंतंतूभपंसिपेत॥४८॥स्वरितेसमभिसिमेसंयोगोयत्रदृश्यते॥ हिमात्रेत्रसिपेदकोमात्रिकेतूभपंसिपेत॥४९॥ अंगुष्ठाकुंचनेलघ्वानुस्वारेत्वपरःसम॥ दीर्घेरंगेचनर्नन्याःप्रसारःपरिकीर्तितः॥५०॥ स्वरितेयद्भवल्किंचित्सवकारोयमुकंततः॥ दीर्घंवायदिनाहस्तेसेपउभयोरपि॥५१॥ नान्येनस्वरितेनैवसकारोयत्रदृश्यते॥ कर्तव्यस्तभयसेपयायोर्निदर्शनम्॥५२॥ यथाबालभुजंगस्यउड्डीनागतचेतसः॥ एतस्माप्रयोगकृत्यस्कारपरिवर्जिता५३॥ त्रिविधाचभवेद्भ्रूमाधनिताचलकातरा॥ स्वरितेप्रथितोविद्यान्निपाते चलकोविदुः॥५४॥ उक्षितेतुनयानागमेतान्स्वस्वयोक्षणम्॥ मात्रामात्रेनिदित्यातुततःसेवंप्रयोगयेत॥५५॥ अकारंमनतेकाचिद्दिलेकाचिस्त्यजिता॥ समानजातिकाकाचित्काचिद्दृश्मप्रसाधिनी॥५६॥ विद्युतिप्रथयादृश्मोपवर्तोमनोविणः॥ तामेवपतिषर्वंतिआईऊकनिदर्शनम्॥५७॥ अग्नेस्वराश्चवस्यामेपांमेनलक्षणम्॥ जात्योभिनिहितःसेयःप्रश्लिष्टश्चतथापरः॥५८॥ तेरोव्यंजनसंज्ञश्चतथातेरोविरामकः॥ पादइतोनवेतद्वाथाभाव्यस्तथापरः॥५९॥ एकस्पर्शेनिचद्दर्शोयः सतोजात्यदृश्यते॥ अप्रयोपिपरस्तद्वद्व्यंकन्यासारित्यपि॥६०॥ एकस्पर्शस्यारानपूर्वः अप्रयोपि सयकारः सवकारोराजात्यःस्मिनतियथामनुष्यानिति सुचेति चस्मीचेतिधान्यकन्याइवंसः वीर्यम् एवंयानिचान्यानीदृग्लक्षणानिपदानिभवंतीति॥६१॥ इकारोदृश्यतेयत्रचकारेणसंयुतः॥ उदात्तश्चानुदात्तेनप्रश्लिष्टेभवतिस्वरः॥ यथाजाभिरिंद्रेनाम अभीनृताम् अभिद्युम्नम् अभीमम् विद्रहि वाहि। सुविद्युत्। सुवीर्यम्। एवंयानिचान्यानीदृग्लक्षणानिपदानिभवंतीति॥६२॥ उदात्तपूर्वोयत्किंञ्चिज्जनेननयुतःस्वरः॥ एषमवेनहस्वारसेरोवेंजनउच्यते॥ यथा। इड्ये। रंते। रय्ये। काम्ये। वंद्ये। ग्येते। अहिति। स्वस्मिन्। महि। वीयुति। एवंयानिचान्यानीदृग्लक्षणानिपदानिभवंतीति॥६३॥ उदात्तश्चयस्यायंसुस्वरितःस्यादनंतरः। तेरोविरामंतेविद्यात्तैरोव्यंजनमन्यथा॥ यथा। गोमदिति। गोमत् गोपतावितिगोपतौ। प्रयेनिमंत्र। नेतेनितीतौ। वितनेतेविनेतना। समिद्दृशेतिसम्दृक्षः। एवंयानिचान्यानीदृग्लक्षणानिपदानिभवंतीति॥६४॥ स्वरयोरंतरंकालेचिह्नेदृश्येतयद्दि। ससारःपादवृत्तःस्यात्कार्ईनितिनिदर्शनम्॥ यथा। कार्ईमेर। कार्ईकुरु। एवंयानिचान्यानीदृग्लक्षणानिपदानिभवंतीति॥६५॥ उदात्तात्परोर्ध्वोभवेद्भोचस्वरग्रहः॥ तायाभावोभवेत्स्वरसनन्नेनिदर्शनम्॥ यथा। तन्वन्नग्रइतितन्। नप्ये। तन्वन्नपादितितन्वंनपात्। तन्वन्नपातमितितन्। नपातम्। एवंयानिचान्यानीदृग्लक्षणानिपदानिभवंतीति॥६६॥ माद्यंदिनविरोधीस्यात्तायाभावस्वरूपःस्वरः॥ स्वरोनेवादृश्यतेभिन्नोदात्तानुदात्तकौ॥६९॥ स्वरस्पर्शोनरुद्धोघ्राणः कंठाद्यंतिङ्गाभूतीयतालव्यमूर्ध्न्यदंत्यतुंड्यभविसर्जनीयाविपतिताश्चकिंवर्णैर्वर्तनिर्गमः॥ तत्रस्वरः शुक्लानार्दवत्याः" स्पर्शाः रुष्णाः" अंतस्थाः कपिलाः" ऊष्माणोरुणाः" यमानासाः" नासिक्याहरिताः" अनुस्वारः पीतः" जिह्वामूलीयोरक्तः" उपध्मानीयः पीतः" विसर्जनीयः श्वेतः" रंग

शनवर्णः तु नासिक्योत्तिनी लः। कण्ठ्याग्रेषा अकारादयः जिह्वामूलीयानेकर्णाः ककारादयः तालव्याः सोष्माश्च कारादयः मूर्ध्न्या वायवाष्टकारादयः दंत्याश्चेदाश्लकारादयः ओष्ठ्या आखिनाः पकारादयः शेषा जेश्वरेदाः स्वरसञ्ज्ञात्मणाज्ञेयावर्णाणां प्रथमा श्चये। द्वितीयाश्चतृतीयास्थ चतुर्थाश्चापि भूमिषाः॥ ७०॥ वर्गाणांपंचमानेरुथा संतस्ताश्चत थेवच॥ ऊष्माणश्चरकारश्चश्रद्धाएव प्रकीर्तिताः॥ ७१॥ भारद्वाजकमाख्यानंभार्गवंनाम भाष्यते॥ वामिश्वापन र्णोरूनिपाताः कारणाः स्मृताः॥ ७२॥ सर्वेतुसोम्यमाख्यातंनामवाच्यमिष्यते॥ आग्नेयस्तूयुगंः स्यान्विषा नोवारुणः स्मृतः॥ ७३॥ आहित्यामुनिभिः प्रोक्तःसर्वाक्षरयणस्यच॥ स्वराविसर्जनीयाश्चयमाः पुल्लिंगकाःस्मृताः॥ ७४॥ संधिश्चतुर्विधोभवतिंसोपञ्चागमोनिकारः प्रकृतिभावश्चेति॥ तत्रलोपोयथा। अयस्मात्मा। अयस्मात्मा। श तंतेजाः वायुः। शतंतेजा वायुः। तिग्मंतेजाः द्विषतः। तिग्मंतेजाद्विषतइति॥ आगमोयथा। प्रत्यङ्सोमः। प्रत्यङ्ङा मः। प्राङ्सोमः। प्राङ्ङामः। अस्मान्सीते। अस्मान्ग्लाते। वीर्यंसमुद्यान्। वीर्यन्तमुद्यान्॥ विकारोयथा। आदित्यः। आदित्यम्। आदित्यमे। एमे। आदित्यासः। एइत्यः। प्रेइतिः प्रेषितः॥ प्रकृतिभावोयथा आसुः शिशानः सुंजानः प्रथमम आदि तिः चाऽशासरेणाइंद्राग्नी आगतम्। नमोऽस्तु॥ आकारास्थापनिषुत्स्युरितामणिसूत्रवत्। एषलेखानिदर्श नोयथावालेषुकर्त्तरी॥ ७५॥ दूयोस्तुस्वरयोर्मध्येसंधिर्येननदृश्यते॥ विवृतिस्तत्रविज्ञेयापरंशेतिनिदर्शनम्॥ ७६॥ पिपीलिकापाकवर्तीतत्थात्मानुसारिणी॥ वत्सात्तुत्सरितातोचेतिचतत्सत्ताविवृतयः॥ ७७॥ पिपीलिकावर्त दीर्घानाभ्याभासीन्निदर्शम्॥ पाकवृत्तुभवोर्ह्रस्वानिरंदनिदर्शनम्॥ ७८॥ वत्सात्तुसारिणीचादीर्घातामश्लेतिनिदर्श नम्॥ वत्सानुसरितोतेयनानाभावोदमश्विना॥ ७९॥ कारिणीकुर्विणीचैवत्तरिणीतारितातथा॥ तद्दंससंज्ञानाम पंचेताःस्वरभक्तयः॥ ८०॥ कारिणीरहपार्थेमिकुर्विणीलस्वरूपयोः॥ तरिणीरशयोर्योगेतारितालऊकारयोः॥ ८१॥ यातु हंसपदानामसाम्यादूष्मस्वरान्वयः॥ दंवंहिरीतिकारिणीतंपल्लेतिकुर्विणी॥ ८२॥ तरिणिःवर्णसंहतिशतवत्सेतितारि

ना॥ वर्णावर्णपिसोत्याहुस्तथारंसपश्चतिच॥ ८३॥ रलाभ्यांपरऊष्माणोयत्रस्युःस्वरितोरयाः॥ स्वरभक्तिरसौतेयापू र्वमात्रम्प्रयुज्यते॥ ८४॥ स्वरभक्तिप्रयुंजानस्त्रीलोपार्थंवृणीयते॥ इकारंचापयुक्तारंचयस्तदोर्घेनयेवच॥ ८५॥ तत क्षणमात्रंयातंतयावल्लेणनर्पमता॥ सम्यग्वर्णाश्रयंनानोत्रत्यलोकेमहीयते॥ ८६॥ नैनत्स्वरेतिइकारेणानापरेण कर्यचन॥ नत्स्वरेनचमात्राणोकृत्स्नारोविधीयते॥ ८७॥ परेणसस्वरेपत्यूर्वेश्वरेणाम्यतुयत्परम्॥ उभयोरर्द्धसंयोगे स्वारंकुर्योद्विलक्षणः॥ ८८॥ संयोगेतुपरंस्यार्थेपरंसंयोगनायकम्॥ संयोकस्यतुवर्णस्यनस्यार्थेपूर्वमक्षरम्॥ ८९॥ उदात्तानुदात्तेतुवामायाश्चनभारत॥ स्वरितेनानुसंतेनकर्मादक्षिणतोपसत॥ ९०॥ स्वरितादुत्तरंयत्रपरंसा म्यवसंत॥ एकस्वरानपिचतानाहुस्तत्रार्थचिंतकाः॥ ९१॥ पंचयायत्रदृश्यंतेतत्रस्यात्स्वरंनुधः॥ स्वरितः केवलोयत्रस्त दुंतत्रानपातयेत्॥ ९२॥ दुर्बलस्यथारश्रुस्तरतेबलवान्नृपः॥ एवंव्यंजनमामाद्यअकारोरलिस्वरः॥ ९३॥ हरिवरुण वरण्यपुधारापुरुषेषुच॥ स्वरंतिरुक्ष्मविश्वानरेनरकोरेवरोषासुस्वरितानराः॥ ९४॥ द्यौवरुणास्वरंतिरुद्रंत्रातेवरुणो॥ धारंचेवरुधरेत्रपुरुधारेवरोहन॥ ९५॥ मात्रिकंचाहिमात्रेत्रास्वर्यतेयदिहास्वरम्॥ तस्मादिहोदंमात्रास्माऽऊर्ध्वंतुपूर तोभवेत्॥ ९६॥ उच्चस्थानगतेरश्मेस्वरितंतोपपद्यते॥ अधस्तानुपसंगम्यतत्स्वरितंतापितद्भवेत॥ ९७॥ उच्चादुच्चतरंना स्तिनीचान्नीचतरंतथा॥ अक्षराणिचतुल्यानिप्रतिमात्रंभुवनानिच॥ ९८॥ स्वरउच्चः स्वरेनीचः स्वरःस्वरितएवच॥ स्वरप्रधानंत्रैस्वर्यंव्यंजनंतेनसत्त्वच॥ ९९॥ मणिवद्दीप्तजनान्याहुःसूत्रवत्तुस्वरंश्रुयते॥ व्यंजनात्पतुवर्णंतेयत्रतिष्ठ तिमस्वरः॥ १००॥ आचार्यैःसमभिख्यंतिपरंछंदस्तुपेक्षितः॥ स्त्रियोमधुरमिछंतिविक्रुद्धमितरेजनाः॥ १॥ यत्रबोद श्यतेपत्रसंधिस्थानेषुपूर्ववत्॥ स्वरवर्णेषुसंयुक्तोमात्रांकुर्यात्तदन्तरे॥ २॥ तकारंतेपदेपूर्वंचकारःपरतःस्थिते॥ मोसंतंचापिकुर्वंतिपञ्चशब्देनिदर्शनम्॥ ३॥ ककारंतेपदेपूर्वंसकारेपरतस्थिते॥ स्वसवर्णविज्ञानोपादिपञ्चमीसेनतद्यथा॥ ४॥ तकारंतेपदेपूर्वंसकारेपरतस्थिते॥ यत्सवर्णविज्ञानोपातत्सवितुर्निदर्शनम्॥ ५॥ नैतन्मात्रांदीर्घिनी

यानो मस्थानेनात्मयोर्दयोः॥ मस्थानेपरिहीनायंस्यादापस्तेनस्यधन्यते॥ ६॥ टकारोनेपरेपूर्वेसकारेपरतस्थिते॥ ऊनवर्णं विजानीयात्सुधाकूर्मइतस्मृतः॥ ७॥ नकारेनेपदेपूर्वेसकारेपरतस्थिते॥ तमवर्णंविजानीयाद्भीत्मद्रुद्राग्निदर्शनम्॥ ८॥ पकारोनेपदेपूर्वेसकारेपरतस्थिते॥ फमवर्णंविजानीयादप्सरस्त्रीतिनिदर्शनम्॥ ९॥ पकारोनेपरेपूर्वेशकारेपरतस्थिते॥ फमवर्णंविजानीयादनुष्णुपूशारदीयथा॥ १०॥ नकारोनेपरेपूर्वेशमश्रुभिःपरतस्थिते॥ ऊकारेनपयुंजीतमेघावच्चकुशचन॥ ११॥ नकारोनेपरेपूर्वेलंपदेपरतःस्थिते॥ सकारेनप्रयुंजीतविकित्साज्ञमिदंयथा॥ १२॥ अनुस्वारस्योपरिष्टाद्विन्दुर्तंव्यंजनात्परम्॥ दीर्घंतंतुविजानीयाद्धोलाघ्राणागंयथा॥ १३॥ अनुस्वारस्योपरिष्टात्सोपयोगोयचदृश्यते॥ द्रप्सेतुविजानीयाऽस्त्रातिनिदर्शनम्॥ १३॥ द्रुस्वादग्रेभवेद्दीर्घोदीर्घस्याग्रेभवेल्लघुः॥ संयोगपरतोह्रस्वःसिध्यंस्यातिनिदर्शनम्॥ १४॥ अनुस्वारोद्विमात्रःस्याद्वर्णंव्यंजनोदये॥ द्रुस्वादाप्तिरीघोंदीर्घानार्दंहदयंयथा॥ १५॥ उ, भाग्रविन्दुश्चोपसर्गेफणेचच॥ जिह्वामूलमुपध्मानगतिरश्वविधाग्मणः॥ १६॥ यद्योभानप्रसेधानमुकारादिपरंपदम्॥ स्वरांतेतादृशंकुर्याद्यदन्यद्व्यक्तमूष्मणः॥ १७॥ दुर्भावनमागतायोगात्तांतुकेचिन्निदिशंतेत॥ विद्वन्निप्रत्ययेयोगात्विनेयांतिकथानना॥ १८॥ पादसंचपरादौचसंयोगावग्रहेपुनः॥ लीढानिलीढ्यानिद्युत्यशपसेपुनःकार्तिका॥ १९॥ जिह्वामूलेनरफेनजिह्वायाःपलातया॥ उपध्मानीयसहितापुच्छिणिंतांविदुर्बुधाः॥ २०॥ अन्यत्रयोगभवेद्दृश्यासुलभोतोप्रयत्नतः॥ ऊष्मणाधान्यमेतस्यतस्मात्तांपलतोऽभसेत्॥ २१॥ पादार्थंचपरार्थंचतथाचग्रहकालिकं॥ सुस्पृष्टंतंविजानीयात्तनकालनिबंधनम्॥ २२॥ पादादौचपरार्धेचसंयोगावग्रहेपुनः॥ यःशब्दरहितंविद्यात्सोन्यःसस्परहितस्मृतः॥ २३॥ यकारस्त्रिविधःप्रोक्तोगुरुर्लघुस्तृतीयकः॥ आद्योगुरुर्लघुर्मध्यःपरसंतेतुलघुतरः॥ २४॥ संश्लिष्टोपरसंश्लिष्टोयावुपसर्गावरोलघू॥ उत्थमासनशब्देषोविभाषामतिरेतयोः॥ २५॥ पंचमादुत्तरायोगोयदिनेष्टप्रदर्शनम्॥ संदिग्धार्थोलघुःसोयंपरस्कालेगुरुर्भवेत्॥ २६॥ जात्येवत्सरितेचैवदकारोयत्रदृश्यते॥ ऊर्ध्वंसपिकर्तव्योऽपत्येनिदर्शनम्॥ २७॥ रकारसंयुक्तऊत्व

र्णोदयणत्वचा॥ सुस्पृष्टंतंविजानीयान्नकारोनान्यगुग्परि॥ २८॥ उर्ध्वंपुत्स्यितंवापियोगंतेवित्रसन्निपि॥ अपरस्यसहस्थाणांसंदेहेसप्रवर्तते॥ २९॥ पंचमियोनपरेह्येति॥ जगत्यांश्चाश्रयेनरः॥ अल्पसाश्चातिरोगाश्चयेषांचविस्तृतंमनः॥ ३०॥ अहोरात्रंचगणयेत्तःमन्मानान्नरकादिव॥ राक्षसीभयसंविद्याभयंविद्यामधिगच्छति॥ ३१॥ नभोनवलंबात्मायाश्चनवारीनिवंधनः॥ सुदूरमपिविद्यार्थंतंजेद्गुरुतरंसवत्॥ ३२॥ सुखार्थंचिन्तयेद्विद्यांविद्यार्थंचिन्तयेत्सुखम्॥ सुखिनश्चकुतोविद्याविद्यार्थिनिकुतःसुखम्॥ ३३॥ गुणितागतशोविद्यामहत्स्वार्थंनतापुनः॥ आगच्छंतंनजिह्वाग्रंस्तब्धाचिन्मिरोरुकम्॥ ३४॥ शतंनगुणितायातिसहस्रेणचतिष्ठति॥ तत्रशातासहस्रेणप्रत्यवेहचतिष्ठति॥ ३५॥ अल्पमल्पानयोगेनशीलानोकरुतेसुखम्॥ कर्कोरणनोमृदुस्पर्शंकिंपप्पासाऽसाधुवेत॥ ३६॥ यथास्वल्पन्यनिवेशनरोगार्थंधिगच्छति॥ तथागुरुगतोविद्योगुरुंसुधिगच्छति॥ ३७॥ शुश्रूषारहितायाविद्याअपिनभागुणोर्युता॥ वंध्येवयुवतेतस्यनविद्याफलिनीभवेत्॥ ३८॥ गुरुशुश्रूषयाविद्यापुष्कलेनधनेनवा॥ अथवाविद्यया विद्यांचतुर्थीनोपलप्स्यते॥ ३९॥ ह्यानामिनजात्यानामर्दराजार्द्रशाभिधम्॥ नहिविद्यार्थिनांनिद्राचिरंनेत्रेषुतिष्ठति॥ ४०॥ यथापिपल्लिकाभिश्चक्रियतेपोसुसंचयः॥ नबलंनाचसामर्थ्यंसुधमलक्षकारणम्॥ ४१॥ अंजनंभ्यसनंदृष्ट्वाबल्मीकस्यतुसंचयम्॥ अनंधेंदिव्यसेकुर्याद्दीनाभ्यंजनकर्मभिः॥ ४२॥ अन्यत्रेजनयोगेभ्योतंतंत्यमुदकंस्मृतम्॥ वायुसंचरणार्थायचतुर्थंमुपकल्पयेत॥ ४३॥ हकारंपंचमंयुक्तमेतंस्थंश्चापिसंयुतं॥ तुरिसंतंविजानीयान्नकारंक्यग्रहरसंयुतम॥ ४४॥ हकारोयत्रपूर्वंचअंतस्थश्चभवेत्परः॥ पदकालेविपुज्येतसंहितायांसओरसः॥ ४५॥ नचदुदुभिनिर्घोषःश्रयतेपपसोदरे॥ एवंनरंप्रकुर्वंतिसिद्धस्यरुदितंयथा॥ ४६॥ मासिभाद्रपदेमघःशब्दंकुर्वंतियादृशम्॥ एवंनारंप्रकुर्वंतिशुकंदुदुद्रदर्शनम्॥ ४७॥ शास्त्रायोजनरायद्विपतंतुप्रतिनिव॥ एवंवर्णाःप्रयोक्तव्यादूरेहस्वोनिदर्शनम॥ ४८॥ यथापुत्रवतीस्नेहाचुंवतेनिजमोरसम॥ एवंवर्णाःप्रयोक्तव्याःयुंज्ञानदर्शनम्॥ ४९॥ दर्दुरारदशीतुप्लुतेपुनर्यथा॥ एवंवर्णाःप्रयोक्तव्याअपोफेनेनदर्शनम्॥ ५०॥ यथाभारभराक्रांतानिश्चलंतिनरामुनि॥ एवंवर्णाःप्रया

न्याः अद्यः संश्चतस्यपि ॥५१॥ कुकुटः कामुको यद्वत्कुकारहृदयमुच्चरेत् ॥ एवं वर्णोः प्रयोक्तव्याः कुकुटोसि निदर्शनम् ५२॥ वज्रवानहृदंष्ट्रा योनिविस्फुलिंगेन यथा ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्याः सदुर्भानिदर्शनं ॥ ५३॥ पक्षौ विनत्यरवेण प्रबोधोन्ता संकुचति धीरति ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नाभिनीनिदर्शनम् ॥ ५४॥ रंगे चैवममुत्रैव नयात्वं परमस्वरम् ॥ स्वरसंधैः प्रयुंजीत पश्चान्नासिक्यमाचरेत् ॥ ५५॥ यथा सोगस्त्रिकानदी अगाधैरेत्यभिप्लवते ॥ एवं रंगः प्रयोक्तव्यो नाद्यैः कारणविचक्षितः ॥ ५६॥ हिमानीमानिकोवापि नामासूलंमआश्रितः ॥ अंतेपयुज्यतेरंगः पंचमैः सर्वनासिकैः ॥ ५७॥ अनेतरंमकारस्य योरंगस्तत्रयुज्यते ॥ सर्वानुनासिकंविद्याद्देषामन्योपधानिका ॥ ५८॥ परलक्षाः शषसहा अंतेनोपधानिकाः ॥ न गोतेरन्यतेपस्तुसर्वैः सर्वानुनासिकैः ॥ ५९॥ यथाव्याघ्रोस्तरेत्सुप्तानर्दृष्ट्राभिर्भक्षयेत्पशून् ॥ भीतापतनभेदाभ्यांतद्वर्णाश्च उ योजयेत् ॥ ६०॥ मधुरंनापि नाथ्यक्तंसुखश्रवनवर्णितम् ॥ सुनाथस्यनदेशस्यनवर्णाः संकुलंगताः ॥ ६१॥ यथासुमत नागोदंपरासदंनिधापयेत् ॥ एवंपरंपरोक्तंतंदर्शनीयंप्रयत्नकृथकू ॥ ६२॥ गतिशोभाशिरःकंपयथालिखितपाठकः ॥ अनर्थज्ञोन्यकंश्रुत्वापठेत्तद्वत्काधमाः ॥ ६३॥ माधुर्यमक्षरव्यक्तिः पदच्छेदोयथास्वरम् ॥ धैर्यंगुरुलघुत्वंचयत्नेनैव कोगुणाः ॥ ६३॥ आनतंतेपरंयत्नहिंस्थिरास्थैतिनंलिखत ॥ यथानभाग्नेधात्वेति यजुषेयजुषेतिच ॥ ६४॥ स्थायतेन् ङैतेचापिपदंयत्नरुशोदरम् ॥ उपचारःमुनिज्ञेयउक्तैर्युक्तैर्दर्शनम् ॥ ६५॥ अथसप्तभिधाभःमंयेगार्पिंडाः ॥ अथस्पिंडोदारुपिंडऊर्णापिंडोज्वालापिंडोमृत्पिंडोनायुपिंडोवज्रपिंडश्चेति ॥ सयमान्यिंथादयास्पिंडोस्रोतस्खान्यारुपिंडकान् ॥ अंतस्थायमवर्णेनोर्णापिंडेनिनिर्दिशेत् ॥ ६६॥ अंतस्थायमसंयोगेविशेषोनोपलभ्यते ॥ अशरीरंयवंनिथादंतस्थंपिंडनायकम् ॥ ६७॥ ज्वालेयोत्सानुनासिक्योत्सानुस्वारेरुमुन्मयान् ॥ सोपधान्वायुपिंडोस्तुनिर्द्धामूलेनुचारितः ॥ ६८॥ तनायस्पिंडोयथाअग्निःपल्लीतनखंभीति ॥ रारुपिंडोयथा ॥ सूर्य्यः विस्फिलिंगेन। विश्वयम्। अश्वःवीर्येभि ति ॥ ऊर्णापिंडोयथाअश्वत्थन्। इन्द्रुः अस्मिन् कुकुटइति ॥ ज्वालापिंडोयथाब्रह्मन्। नक्षितमन्। गच्छामीति ॥

मृपिंडोयथा। सर्वंस्त्रोसि ॐ स्त्रसि। उद्विषं ॐ स्त्रभानेति ॥ वायुपिंडोयथा ॥ उपदृतोद्योचिना ॥ देवसवितः प्रसुव। ङं ज्ञानः। प्रथमभिति ॥ वज्रपिंडोयथा। रविष्ठंदेहि। दिवःकुकुत। चक्षुः कनिधेति ॥ कुकारादयोमकारावसानाः पंचविंश तिः स्पर्शाः कुष्मांडारयाताः शनेश्चरदेवताः। नत्वारोयरलवाअंतस्थाः कपिलाअग्निदेवताः चत्वारः शषसहाऊष्मा णोरुणाभारिस्परदेवताः। एवंत्रयस्त्रिंशद्व्यंजनानीति ॥ षड्विधमास्पृश्यतेमंहनंविवृतमस्पृष्टंस्पृष्टंगीषत्स्पृष्टमईस्प ष्टंचेति। तत्र अकारः संवृतोयत्नेरविवृताःस्वराः। सर्वेनेचस्पुरस्पृष्टाः ॥ स्पर्शाः स्पृष्टाभवंतीति ॥ ६९॥ ईषत्स्पृष्टास्त्व र्याअंतस्थाऊष्माणोईस्पृष्टाःस्मृताः ॥ सामान्यवर्णस्यभवंतेवर्णाः यत्स्थानकरणस्यहि ॥ ७०॥ ककारोभ्येभवत्यईमाचारेफ कारयोः ॥ तस्मादस्पृष्टतानास्यादनुकारनिरूपणे ॥ ७१॥ वर्गोत्तमाःपथमाहितीयाःशषसाश्चायोवाः। वीवात्त्व्ये। दशाश्चवर्णाभवंति। ङेरस्यंकेस्मृङ्ईन्यतालव्यरंत्योष्ठ्यंतमूलीयजिह्वामूलीययमाअनुस्वारश्चेति। ततश्चदशवर्ग स्योर्द्धःत्यरंति। त्रयः कुष्ठाभवर्णोरंकारविसर्जनीयाश्चेति। षण्मूर्द्धन्याःषकारोटवर्गश्चेति ॥ नृचतालव्याद्दूषणंत र्गशकरःतकारयकाराश्चेति ॥ अथोदंत्यान्वर्णोलकारसकारतवर्गश्चेति। अष्ठावौष्ठ्याउवर्णवकारोपधमानीयवर्गश्चेति ॥ एकोरंतमूलीयोरेफः। यमजिह्वामूलीयाऋकोकवर्गश्चेतिचतारोपमाः कुंखुंगुंघुंरंति ॥ रुक्लंतिपथमोतेषांसः स्थानाद्वाउत्पत्तेरंभवेत्। विद्वान्तेनुतृतीयश्चजंभेरध्मश्चतुर्थकः ॥ ७२॥ अपंचमश्चैकपरंसंयुक्तंपंचमासरम् ॥ उ त्पद्यतेयमस्तत्रसोंगेवृत्तोसरस्पृहि ॥ ७३॥ पंचमाःशषसेयुंक्ताअंतस्थैर्वापिसंयुताः ॥ यमास्तत्रनिवर्तंतेयमशाद्यादिवर्णोपगाः ॥ ७४॥ अनाद्यामात्रातुकंद्यास्थाकारोकारयोर्भवेत् ॥ नालव्यस्थतयोर्द्वास्यादितीयाचयथाक्रमम् ॥ ७५॥ या दृशीरत्नवर्णानाजयायाःकुरुंमयया। तादृशंरंजयेद्वर्णंशंतेनासिक्यमुच्चरेत् ॥ ७६॥ लासारकंयथातोयंनकारांतेपरंतथा ॥ सर्वेरंगेविजानीयालुत्रिनिर्दर्शनम् ॥ ७७॥ लुमेनकारेयत्सारंरंजतिरोनकारयः ॥ एवंरंगेतिजानीयान्नासीद्विवंदति ॥ ७८॥ प्रथमस्तुषकारेणतकारेणचसंयुतम् ॥ एतत्स्वरमालायचेदुभेतिनिदर्शनम् ॥ ७९॥ प्रथ

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

म स्कृपकारेणथकारेणचसंयुतम्॥ एतत्सप्तमासाद्याधिष्ठानमितिदर्शनम्॥८०॥ चतुर्थेचतृतीयेन द्वितीयंप्रथमेनच॥ आद्यंमध्यंतथांत्यंचसस्वरेणाभिपाठयेत्॥८१॥ अत्रयत्रपदच्छेदउद्गानंदृश्यतेयदि॥ स्वरंतंस्मरितंप्राहुःसंधौनुस्वार्यतेपरम्॥८२ स्वरसंधिविधानेननोचेत्तुविधीयते॥ यत्रनाद्यास्वरादापितत्सेचेत्स्वारउच्यते॥८३॥ उद्गानोच्चिह्नतःस्वारःस्वरितस्यनयोभवेत्॥ उद्गानात्स्वरितात्सचेन्नाप्यापद्यतेस्वरः॥८४॥ पदस्यालेयःस्वरितःसंहितायांतथैवच॥ स्वरिताचेद्भवेत्पश्चात्तत्रनिचिनुःस्वरः॥८५॥ प्रथमाश्चत्वारोयाःस्युःपरेषांपतितस्थिते॥ पंचमःपंचमेवेदद्वितीयाःशषसेषुच॥८६॥ उद्गानाच्चिह्नतःस्वार्यःस्वारोसेत्तोनतंसरेत्॥ स्वरोयत्रानयांस्तोनेयःसप्तचयःसदा॥८७॥ उच्चानुदात्तयोर्योगेस्वरितःस्वरउच्यते॥ ऐक्यंतत्रचयःप्रोक्तःसंधिरेषांमिथोश्रुतः॥८८॥ चङ्कौत्रिंङ्कायथागल्फात्फङ्कावद्भिसयेवच॥ अत्यस्वरंविनार्णायाहुरुमेनात्मनःसदा॥८९॥ पत्त्रिंशद्विद्याश्चयंसोकेसाधूनांप्रीतिहेतवे॥ केशोनितत्यदानेयंतस्माद्धस्येमयागुरुः॥९६॥ विधिनाप्यविधिज्ञानमविधानान्नलभ्यते॥ अविधानपरोनित्यंप्रायश्चित्तपतेनरः॥९७॥ युक्तियुक्तंचयोग्रात्यंनग्राह्यंगुरुगौरवात्॥ सर्वशास्त्ररहस्यैतत्सप्तस्वेनभाषितम्॥९१॥ ॥इतिश्रीयाज्ञवल्क्यायाज्ञविरचितायांशिक्षासमाप्ताः॥ १॥ ॥श्रीरस्तु॥ ॥

श्रीमतांरावजीमहाराजानामाज्ञयाप्रतिलिपीकृतोयंग्रंथः॥ ८७ क्रोधननामसंवत्सरेभाद्रपदशुक्लैकादश्यामग्रमुद्राक्षरैर्लिखितः

MEMORIAL